

ЛОГОГРАФІЧНЕ ПИСЬМО ЯК ІНСТРУМЕНТ ПІЗНАННЯ Й МОДЕЛЮВАННЯ СВІТУ

ПИРОГОВ В. Л.

Київський національний лінгвістичний університет

У статті розглянуто механізми інтерпретації дійсності в мовах, що використовують логографічне письмо; витлумачено ієрогліфи як образно-логіко-символічні знаки, що мають безліч інтерпретацій; виявлено особливості сприйняття й трактування моделей світу представниками ієрогліфічних культур.

Ключові слова: логографічне письмо, моделі світу, механізми інтерпретації дійсності, ієрогліфічні культури.

В статье рассмотрены механизмы интерпретации действительности в языках, использующих логографическое письмо; истолкованы иероглифы как образно-логико-символические знаки, имеющие множество интерпретаций; выявлены особенности восприятия и трактовки моделей мира представителями иероглифических культур.

Ключевые слова: логографическое письмо, модели мира, механизмы интерпретации действительности, иероглифические культуры.

The article deals with the mechanisms of interpreting reality in the languages that use logographic writing. Hieroglyphs are defined as image-logical-symbolic signs that have many interpretations. It reveals the peculiarities of perception and interpretation of worlds' models by the representatives of hieroglyphic cultures.

Key words: logographic writing, Worlds' models, mechanisms of interpreting reality, hieroglyphic cultures.

Процеси, що об'єднують письмо і ментальність, зумовлені всією еволюцією взаємодії мови й мислення. Як відомо, на ранньому етапі існування *homo sapiens* пріоритетну роль у формуванні та розвитку мови відігравала свідомість у поєднанні з творчими еманациями Природи (первинний рівень) [2, с. 75]. Поступово в результаті вдосконалення мови сама вона почала перетворюватися на потужний чинник формування свідомості й мислення (вторинний рівень). Винахід письма як когнітивно-програмуючого і моделюючого інструмента якісно змінив характер взаємодії мови, свідомості й мислення, відкривши людині можливість опосередковано впливати на їхній розвиток і, відповідно, визначати своє місце і роль у навколишньому світі. Пізніше поділ письма на логографічне й буквено-фонетичне стало причиною якісних відмінностей у способі реалізації процесу мислення, а відтак, і концептуалізації дійсності носіями різних типів письма. Зокрема, з одного боку, через встановлення сакрального-когнітивного зв'язку з Природою через складні образно-логіко-символічні знаки (пиктограми, ідеограми, і, нарешті, ієрогліфи), а з іншого, – шляхом референтно-фонетичного відтворення мови за допомогою букв [6, с. 78–79].

Ці процеси не втратили актуальності для сьогоденної лінгвістики і потребують глибокого осмислення з позицій лінгвогенетичного і зіставно-типологічного підходів.

Мета статті – висвітлити особливості зв'язку свідомості і мислення в контексті письма як інструмента пізнання й моделювання світу.

Положення про те, що кожна мова має свій специфічний спосіб концептуалізації світу, є загально визнаним фактом. У мові віддзеркалюються різні моделі “бачення світу”. Згідно з ученням В. фон Гумбольдта, різні мови є різними світобаченнями, і специфіку кожної конкретної мови визначає “мовна свідомість народу” [2]. У мовах, що використовують різні типи письма механізми інтерпретації дійсності є досить різними. Такі відмінності визначають характер сприйняття і трактування картини світу представниками *ієрогліфічної* і *не-ієрогліфічної*

культури. Перші є носіями *ієрогліфізованої* свідомості, що сприймають і трактують світ крізь призму переважно ідеографічних знаків-образів, в той час, як другі – на основі референтів звуків, тобто буквено-фонетичних знаків.

Для ілюстрації цього положення звернімося до конкретного прикладу. Розглянемо стародавні форми китайського ієрогліфа 道 (кит. *дао*, “шлях”), який втілює відомий концепт традиційної китайської філософії та культури і має потужний інтерпретаційний потенціал. У китайській філософії Дао розуміється як світова закономірність, першопричина феноменального світу, Вищий Закон, Сутність, що породжує всі явища із самого себе. У конфуціанстві Дао є способом морального вдосконалення на основі етичних норм, а в даосизмі – вищим принципом, джерелом буття і всього суцього [10, с. 90–91].

Різні варіанти написання цього складного ієрогліфа представлені його зображеннями в історичній ретроспективі, починаючи з першого китайського ієрогліфічного словника “Шовень Цзецзи” (說文解字, 123 р. н. е.) (рис. 1), зразками ієрогліфів Великої (大篆, кит. *дачжуань*, 800 р. до н. е.) та Малої (小篆, кит. *сяочжуань*, 213 р. до н. е.) печаток (рис. 2), надписами на бронзових посудинах (金文, кит. *цзиньвень*, XIII–IV ст. до н. е.) (рис. 3), і закінчуючи його сучасною стандартною формою *кайшу* (楷书) (рис. 4). Структура і семантика графем, з яких складається ієрогліф, а також спосіб їх розташування в композиційному просторі знака ілюструють те, як працювала свідомість давніх людей, як вони сприймали навколишній світ, як бачили себе і своє місце в ньому. Це дає можливість наочно простежити, як візуалізувався процес взаємодії плану вираження і плану змісту, в результаті якого з’явилося не тільки цілком умотивоване слово, але й зрештою концепт культури.

Рис. 1. Давньокитайський етимологічний словник “Шовень Цзецзи” (близько I ст. н. е.)

Рис. 2. Ієрогліфи Великої та Малої печаток (VIII–II ст. до н. е.)

Рис. 3. Ієрогліфи на бронзових посудинах (XIII-IV ст. до н. е.)

道

Рис. 4. Сучасна стандартна форма написання

За трактовкою А. Н. Ахметсафіна, у найбільш архаїчних формах цього ієрогліфа 道, 𡗗, 𡗘, 𡗙 ми бачимо перехрестя доріг і голову (іноді людину або око) людини, яка, як стверджують коментатори, перебуває в стані роздуму (насуплені брови) і, навіть, подиву (скуповжене волосся) – вона приймає рішення про напрям руху. Крім того, тут присутня ідея зупинки (для прийняття рішення), що в стародавніх композиціях виражається графемою 止 (кит. чжі, “зупинка”), яка знаходиться внизу знака [1].

У свою чергу, М. П. Мартиненко вважає, що давній ієрогліф є схематичним зображенням того, як крокуюча людина бачила себе і навколишній світ. У зв’язку з поступовою соціалізацією знака він набув абстрактніших значень: “шлях небесного тіла”, “орбіта”; “шлях як напрям діяльності”, “підхід”, “спосіб”, “правило”, “звичай” і навіть “техніка”, “мистецтво” тощо. Разом з тим, у нього з’явилися такі гносеологічні значення, як “ідея”, “думка”, “вчення”, “догмат”. Подальша онтологізація ієрогліфа відобразилась у лексичних значеннях “всюдисущий початок”, “загальний закон”, “джерело всіх явищ” тощо [5, с. 33; 10].

Як бачимо, ієрогліф “дао” має безліч інтерпретації. Його можна, наприклад, розглядати і як сполучення двох ключових графо-лексем 道 (№ 162, ходіння; крокуюча людина; дорога) і 首 (№ 185, голова; шия; головне, суть), що разом утворюють *графофразу*, смисл якої наближається до змісту відомого латинського вислову *via est vita* (“дорога – це життя, тобто, головне, суть”). Таким чином, очевидно, що структурно-семантичні властивості ієрогліфа можна розглядати як підґрунтя для його фразеологізації.

Слід зауважити, що з огляду на історичний розвиток свідомості і мислення форму концептуалізації дійсності часто представляють у вигляді ієрархічної послідовності *образ світу > картина світу > модель світу*.

Розглядаючи ці поняття стосовно ієрогліфічних мов і культур, якими, зокрема, є китайська і японська, важливо звернути увагу на те, що вони співвідносяться з мовами і культурами, які використовують абеткове письмо, як *теза* й *антитеза*, в чому, зокрема, виявляється діалектичний зв’язок культури Сходу і цивілізації Заходу.

За одностайною думкою багатьох учених (А. М. Леонтєв, Д. О. Леонтєв, С. Д. Смирнова, В. В. Іванов, В. М. Топоров, Т. В. Цив’ян та ін.), “образ світу” – це цілісна, багаторівнева система уявлень людини про світ, про інших людей, про себе та свою діяльність. Образ світу структурує уявлення стосовно природи, культури, соціуму, освіти й особистості, визначаючи сферу людської присутності у світі. Картина світу, у свою чергу, є певним методологічним інструментом побудови цілісного проблемного поля знання, слугує способом його структурування, об’єднує уявлення людини про різні сторони навколишньої дійсності [7, с. 5]. Щодо моделі світу (далі – МС), то в найбільш загальному вигляді вона трактується як програма поведінки

для особистості й колективу, що визначає набір операцій, правила їх застосування й мотивацію. МС може бути втілена в різних формах людської поведінки та її результатах (наприклад, в мовних текстах, соціальних інститутах, пам'ятках матеріальної культури тощо) [8, с. 7].

Оскільки розуміння моделі світу як способу концептуалізації дійсності безпосередньо пов'язане з людською свідомістю й мисленням, то воно залежно від історичних, соціально-культурних, лінгвістичних та інших умов того чи іншого етносу, народу, нації є далеко не однозначним.

У зв'язку з цим слід зауважити, що розуміння специфіки мовної картини світу і моделі світу народів далекосхідного ментального простору (китайців, японців) неможливо без усвідомлення, по-перше, факту ієрогліфічності китайської і японської мов, і, як наслідок, – ієрогліфізованості свідомості їх носіїв. Крім того, важливо враховувати наявність у цих мовах структурної дихотомії вербального і графічного рівнів. Перший спирається на систему одиниць лексичного корпусу мови, а другий – на систему графо-лексем (ієрогліфів), що в повному обсязі охоплюють і відображають перший. На перетині цих двох рівнів виникає багато лінгвальних та нелінгвальних процесів і явищ, які відображають особливості функціонування зазначених мов в історичному просторі, а, отже, і відмінностей мовної картини світу китайців і японців [7, с. 204; 15, с. 10].

Як відомо, китайська ієрогліфіка є найдавнішою “реліктовою” писемністю людства, що збереглася до наших днів. В основі цієї системи, що складається з тисяч ієрогліфів (у даний час близько 40 тис.), лежить т. зв. таблиця ключових знаків (нині – 214, у давнину – 540). Таблиця становить зведений предметно-тематичний класифікатор ідеографічного типу, призначений для пошуку і класифікації ієрогліфів за встановленими графо-семантичними параметрами. Таблицю можна розглядати як особливу форму репрезентації *класичної моделі світу народів далекосхідного ареалу*, зокрема, китайців, японців, корейців, а ієрогліфічні ключі (табл. 1) як *знаково-символічні коди культури*. Водночас чимало з них є лінгвокультурними концептами, що дає підстави для дослідження їх в аспекті лінгвокультурної специфіки зазначених мов.

Таблиця 1

Фрагмент таблиці ієрогліфічних ключів

4 риси						
89 змішувати	90 月 лівий	91 правий	92 ікло	93 бик	94 собака	95 темний
125 старий	126 і	127 耨 плуг	128 вухо	129 пензель	130 м'ясо	131 урядовець
132 сам/з	133 прибувати	134 ступа	135 язик	136 протириччя	137 човен	138 твердий
139 колір	140 трава	141 虎 тигр	142 虫 комаха	143 кров	144 іти	145 одяг
146 захід						

Продовження табл.

7 рис						
147 бачити	148 роги	149 слово/ говорити	150 долина	151 боби	152 кабан	153 豕 кішка/ борсук
154 мушля	155 червоний	156 бігти	157 нога	158 тіло	159 віз	160 гіркий
161 час	162 是 дорога	163 місто	164 вино	165 采 розділяти	166 верста	
8 рис						
167 золото/ метал	168 довгий	169 брама	170 селище	171 隶 раб	172 隹 коротко- хвостий птах	173 дощ
174 青 блакитний, синій	175 не/ні					
10 рис						
187 кінь	188 кістка	189 високий	190 影 довге волосся	191 鬥 битися	192 艸 духмяні трави	193 兩 казан
194 дух						
11 рис						
195 риба	196 птиця	197 сіть	198 олень	199 пшениця	200 конопля	
12 рис						
201 黃 жовтий	202 пшоно	203 чорний	204 黹 вишивання	205 黾 жаба		
13 рис						
206 триніжок	207 барабан	208 миша				
14 рис						
209 ніс	210 рівний					
16 рис						
212 дракон	213 черепаха					

Як видно з таблиці, ключові знаки розташовані за принципом певної синтагматики. Цілком очевидна вмотивованість зв'язку між окремими парами і блоками знаків. Безумовно, в їх логіко-семантичному взаємозв'язку наявні певні закономірності, виявлення та опис яких є надзвичайно важливим у плані визначення їх концептуальних властивостей і характеристик.

Її можна вважати витвором творчої думки стародавніх китайських учених, у якому віддзеркалений світ так, як його бачили давні китайці. Таблиця побудована за принципом тезауруса: від простого до складного (знаки розташовані за предметно-тематичним принципом у порядку збільшення кількості рис).

Приклади, наведені в табл. 2, демонструють пари і блоки ключових знаків, що утворюють логіко-семантичні групи, компоненти яких перебувають у відношеннях семантичної сполучуваності, атрибутивності, опозитивності тощо.

Таблиця 2

Логіко-семантичний зв'язок між окремими ієрогліфічними ключами

9 людина	10 儿 ноги	11 входити	21 ложка	22 匚 ящик	23 匚 ховати
31 口 огорожа	32 земля	38 жінка	39 дитина	40 宀 дах	41 вершок
42 маленький	46 гора	47 川 струмок	48 робота	49 сам	50 тканина
56 弋 дротик	57 лук	58 豕 голова свині	63 户 двері	64 рука	65 гілка
66 攴 стукати	72 сонце	73 говорити	74 місяць	76 не вистачати	77 зупинятися
85 вода	86 вогонь	90 лівий	91 правий	106 білий	107 шкіра
156 бігти	157 нога	169 брама	170 селище	195 риба	196 птах
199 пшениця	200 конопля	212 дракон	213 龜 черепаха		

У таблиці ієрогліфічних ключів схематично відображена універсальна картина світу, яка є інтегральною типологічною характеристикою як китайської, так і японської мовних моделей світу. Наприклад, низка ключів у цій таблиці відноситься до знаково-символічної категорії образів тваринного світу: Бик (牛, № 93), Собака (犬, № 94), Баран (羊, № 123), Тигр (虎, № 141), Комаха (虫, № 142), Кабан (豕, № 152), Кішка / Борсук (豸, № 153), Кінь (馬, № 187), Риба (魚, № 195), Птах (鳥, № 196), Олень (鹿, № 198), Жаба (黾, № 205), Миша (鼠, № 208), Дракон (龍, № 212), Черепаха (龜, № 213) та ін. [10, с. LXIV – LXVI].

Кожен із цих ключів є предметно-тематичним ідентифікатором низки похідних графолексем зі спільними семантичними ознаками. Наприклад, ключ “Бик” (牛, № 93) є символом весни і землеробства, другою за рахунком твариною китайського зодіаку. Його стародавні піктографічні форми відображають голову, роги й ноги тварини: 𠂇 (Шовень) 𠂈 (Надписи на бронзі) 𠂉 (Велика Печать).

Ключ охоплює ряд похідних графо-лексем: 牝/牡/牧/物/特/犧 тощо, у кожній з яких тією чи іншою мірою виявляється його домінантна семантика: 牝 (кит. pìn | яп. hin/mesu, “самка”), 牡 (кит. mǔ | яп. bo/osu, “самець”), 牧 (кит. mù | яп. boku/maki, “паща”), 物 (кит. wù | яп. butsu/ mono, “рiч”, “предмет”), 特 (кит. tè | яп. toku/oushi, hitoŕi, koto-ni, “щось особливе”), 犧 (кит. xī | яп. gi/ikenie, “жертва”).

Має місце також сполучення зазначених похідних графо-лексем з іншими графо-лексемами: 牝牛(кит. pìnniú | яп. meushi, “корова”); 牡牛(кит. mǔniú | яп. oushi, “бик”); 牧人(кит. mùrén | яп. bokujin, “пастух”); 犧牲(кит. xīshēng | яп. gisei, “жертва”).

Для кращого розуміння далекосхідної мовної моделі світу варто також проінтерпретувати канонічний ієрогліф 永 (кит. yǒng, яп. ei, кор. ʔyeong, “вiчність”) – каліграфічний зразок, за яким сотнями років китайські, японські, корейські й в’єтнамські діти навчалися каліграфії. Він поєднує в собі 8 елементів (八方, кит. bāfāng, яп. harrō; досл. “вiсім напрямків”), які в далекосхідній філософсько-каліграфічній традиції розглядаються як базові графічні риси, що складають підґрунтя архітекtonіки всієї системи китайської ієрогліфіки: крапка 丶 (початок); горизонтальна пряма 一 (небо, земля); вертикальна пряма 丨 (те, що об’єднує небо і землю, включаючи людину); крючок 丿 /горизонтальний варіант: ㇇/ (опора і перехідний процес); висхідна ㇇ (розвиток); ㇏ вигнута лiворуч (перерозвиток); змах ㇇ (загасання); штрих ㇇ (завмирання).

У цьому ієрогліфі втілені важливі складові діалектичної моделі світобачення народів Далекого Сходу і Південно-Східної Азії, для яких китайська ієрогліфіка стала основою національної культури і ментальності.

Рис. 5. Схема 8-ми базових графем китайської ієрогліфіки

Слід зазначити, що зображені на рис. 5 вiсім базових графем мають образно-символічний зв’язок з вiсьмома *gua* (триграмами) – базовими елементами логіко-семіотичної системи Іцзіну (Канону змін), а також з основними категоріями класичної китайської метафізики (табл. 3).

Таблиця 3

Гуа/ базовий елемент ієрогліфа	Назва гуа/ назва базового елемента ієрогліфа	Метафізична, концептуальна характеристика	Властивості	Образи	Сторони світу	Стихії
☰ 丶	Цянь (творчість)/ 点 (diǎn, дянь), крапка	початок	міць	небо	південь– захід	перлина
☰ 一	Кунь (виконання)/ 横 (héng, хен), горизонтальна пряма	небо/земля	Само- відданість	земля	північ– захід	земля
☰ 丨	Чжэнь (збудження)/ 竖 (shù, шу), вертикальна пряма	те, що поєднує небо і землю (людина)	рухливість	грим	схід	дерево
☰ 丿	Кань (занурення)/ 钩 (gōu, гоу) крюк	перехідний процес	небезпека	вода	північ	вода
☰ ㇀	Гэнь (перебування) 提 (tí, ті) висхідна	розвиток	непохитність	гора	північ– схід	гора
☰ ㇁	Сунь (потоншення) 彎 (wān, вань) вигнута (ліворуч)	перерозвиток	проникли- вість	вітер/ дерево	південь– схід	вітер
☰ ㇂	Ли (зчеплення) 撇 (piē, пе) змах (низхідна ліворуч)	загасання	ясність	вогонь	південь	вогонь
☰ ㇃	Дуй (розв'язання) 捺 (nà, на) штрих (праворуч)	завмирання	радісність	водойма	захід	метал

Як впливає з вище викладеного, ідеографічний аналіз ієрогліфічних знаків розкриває особливу і неповторну специфіку китайської/японської мовної картин світу, суть якої полягає в тому, що ієрогліф відтворює цілу концепцію, яка містить логічні та образні засоби, необхідні для інтерпретації того змісту, який об'ємно й цілісно охоплює його символіка.

Ми погоджуємося з думкою Є. В. Маєвського про те, що ієрогліфи виражають поняття незалежно від озвучених слів або не зовсім так, як – озвучені слова. Японці та китайці здебільшого мислять ієрогліфами. Часто траплялись і нині трапляються випадки, коли “ієрогліф власно і є знаком мови, а відповідне озвучене слово (морфема) – всього лише його тінню, або коментарем” [3, с. 72; 4].

Ієрогліфи є стійкими сполученнями семантично вмотивованих графем, постійними за своїм значенням, складом і структурою й відтворюваними в писемній мові як цілісні лексичні одиниці, в окремих випадках схожі на фраземи. Разом з тим ієрогліфи є не тільки знаками письма, але й культурними кодами, які, з одного боку, репрезентують–генералізують–концептуалізують своєю архітектонікою та її окремими складовими майже весь феноменальний світ, а з іншого, – утворюють мовну модель світу, впливаючи на спосіб мислення людей і організуючи його за чіткою логіко-предметною схемою.

Підсумовуючи, зазначимо, що в цілому китайська ієрогліфіка є універсальною когнітивно-логіко-семіотичною системою, яка функціонує не тільки як система логографічного письма, але й як інструмент пізнання й моделювання світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ахметсафин А. Н. Композиционное пространство китайского иероглифа (были ли древние китайцы левшами?) [Электронный ресурс] / А. Н. Ахметсафин. – Режим доступа : http://handbalik.narod.ru/chinese/composition_space_of-characters.html
2. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию / Вильгельм фон Гумбольдт ; [пер. Г. В. Рамишвили]. – М. : Прогресс, 1984. – 400 с.
3. Маевский Е. В. Графическая стилистика японского языка / Евгений Викторович Маевский. – М. : Муравей-Гайд, 2000. – 174 с.
4. Маевский Е. В. Идеография в японском языке [Электронный ресурс] / Е. В. Маевский // Матеріали Міжнародної конференції “Японський феномен : погляд з Європи”. – Режим доступа : www.orientalinstitute.ru
5. Мартыненко Н. П. Изучение семантики древних форм начертания знаков текста “Дао дэ цзин” как необходимая компонента изучения истории даосизма / Н. П. Мартыненко // Вестник московского университета. Серия 7 : “Философия”. – М. : МГУ имени М. В. Ломоносова, 1999. – № 3. – С. 31–50.
6. Пирогов В. Л. Китайська ієрогліфіка як умова реекологізації світового соціокультурного простору / В. Л. Пирогов // Наукові записки Харківського університету повітряних сил. Серія : “Соціальна філософія, психологія”. – Х. : ХНУ мієні В. Н. каразіна, 2009. – Вип. 2 (33). – С. 75–84.
7. Пирогов В. Л. Семантична інтерференція графо-лексем китайської та японської мов : рефлексії тотожності та диференціації / В. Л. Пирогов // Східний світ. – 2011. – № 3. – С. 200–209.
8. Цивьян Т. В. Модель мира и ее лингвистические основы / Татьяна Владимировна Цивьян. – М. : КомКнига, 2006. – 280 с.
9. Иванов В. В., Топоров В. Н. Славянские языковые моделирующие семиотические системы (Древний период) / В. В. Иванов, В. Н. Топоров. – М. : Наука, 1965. – 246 с.
10. Черта в иероглифике [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://ru.wikipedia.org/wiki/Черта_в_иероглифике
11. Chinese etymology [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.chineseetymology.org>

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

12. Китайская философия. Энциклопедический словарь / [под ред. М. Л. Титаренко]. – М. : Мысль, 1994. – 572 с.
13. Японо-русский иероглифический словарь (По ключевой систем?). 露譯漢和字典 Ro-yaku Kan-Wa Jiten / [сост. Д. М. Позднеев]. – Тфкіф : Тэикоку инсацу кабусики кайся, 1908. – СХХVIII с. ; 1194 с.

14. Большой китайско-русский словарь [Свыше 250 000 слов и выражений. С прил. иероглиф. ключа] : в 4-х т. / [под ред. И. М. Ошанина]. – М. : Наука, 1983. – Т. 4 : Иерогл. 10748–150505. – 1062 с.
15. Chinese Characters (Their origin, etymology, history, classification and signification) / Dr. L. Wieger. – N. Y. : Paragon, Dover, 1965. – 820 p.
16. 漢字百科大辭典。編著者代表者佐藤喜。代治株式会社。明治書院、1996. – 1730 p.

Дата надходження до редакції
11.04.2013